

УДК 792.8:378.22.013.32

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-2-14>

Ольга МАРТИНІВ,

orcid.org/0000-0001-7381-8506

*викладач кафедри вокально-хорового, хореографічного та образотворчого мистецтва
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) martyniv07@gmail.com*

Любомир МАРТИНІВ,

orcid.org/0000-0001-7826-3968

*кандидат мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри вокально-хорового, хореографічного та образотворчого мистецтва
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) liubomyrmartyniv26@gmail.com*

КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД У ПРОФЕСІЙНІЙ ХОРЕОГРАФІЧНІЙ ОСВІТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

У статті виявлено та проаналізовано шляхи і засоби ефективного використання компетентнісного підходу у професійній хореографічній освіті на сучасному етапі; обґрунтовано зміст цього підходу у методології освіти; визначено можливості хореографічного мистецтва щодо формування ключових компетентностей як низки життєво необхідних і професійних здатностей особистості; встановлено особливості професійної хореографічної освіти, а саме: створення умов для розвитку педагога-хореографа, що, водночас, володіє компетенціями виконавця, педагога та балетмейстера. Мистецько-хореографічна професійна освіта у сучасній Україні розвивається з урахуванням соціокультурного контексту, національних традицій та світових інноваційних тенденцій як відповідь на цивілізаційні виклики для збереження людяності та духовності, протистояння загрозам технізації та роботизації у просторі життєвого світу сучасної людини. Використання компетентнісного підходу формує спеціальні здатності студентів і розуміння закономірностей культурно-історичного розвитку хореографії, відкриває перспективу міжкультурної комунікації у полікультурному просторі глобалізованого світу, зокрема засобами українського народного танцю, а особливо танцю модерн. Професійна хореографічна освіта та творча (виконавча, постановочна, викладацька) діяльність виявляє можливості щодо формування ключових компетентностей, задекларованих Стратегією розвитку вищої освіти до 2032 року та освітньою реформою НУШ. Сучасна парадигма хореографічної (мистецької) професійної освіти заснована на положеннях філософсько-естетичних, наукових, педагогічних теорій і вчень, методологічних підходах і принципах, інноваційних освітніх технологіях, концептуальних положеннях НУШ, створенні модерного освітнього середовища, принципах студентоцентризму, зв'язку освіти і потреб життя тощо.

***Ключові слова:** хореографія, хореографічне мистецтво, професійна освіта, компетентнісний підхід, НУШ, Стратегія розвитку вищої освіти.*

Olha MARTYNIV,

orcid.org/0000-0001-7381-8506

*Lecturer at the Department of Vocal and Choral, Choreographic and Visual Arts
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) martyniv07@gmail.com*

Liubomyr MARTYNIV,

orcid.org/0000-0001-7826-3968

*Candidate of Art Studies, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Cultural Studies and Art Education
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) liubomyrmartyniv26@gmail.com*

COMPETENT APPROACH IN PROFESSIONAL CHOREOGRAPHIC EDUCATION AT THE MODERN STAGE

The article identifies and analyzes the ways and means of effective use of the competence approach in professional choreographic education at the present stage; substantiates the content of this approach in the methodology of education;

identifies the possibilities of choreographic art in the formation of key competencies as a number of vital and professional abilities of the individual; establishes the peculiarities of professional choreographic education, namely: creating conditions for the development of a choreographer who, at the same time, has the competencies of a performer, teacher and choreographer. Artistic and choreographic professional education in modern Ukraine is developing in the light of the socio-cultural context, national traditions and global innovation trends as a response to civilizational challenges to preserve humanity and spirituality, to counter the threats of technologization and robotization in the space of the modern human life. The use of a competency-based approach develops students' special abilities and understanding of the patterns of cultural and historical development of choreography, opens up the prospect of intercultural communication in the multicultural space of the globalized world, in particular through the means of Ukrainian folk dance, especially modern dance. Professional choreographic education and creative (performing, staging, teaching) activities reveal opportunities for the formation of key competencies declared by the Strategy for the Development of Higher Education until 2032 and the educational reform of the NUS. The modern paradigm of choreographic (artistic) professional education is based on the provisions of philosophical and aesthetic, scientific, pedagogical theories and doctrines, methodological approaches and principles, innovative educational technologies, conceptual provisions of the NUS, creation of a modern educational environment, principles of student-centeredness, connection between education and the needs of life, etc.

Key words: choreography, choreographic art, professional education, competence-based approach, NUS, Higher Education Development Strategy.

Постановка проблеми. Проблема мистецької освіти у навчальних закладах різного рівня, професійної мистецько-педагогічної підготовки (хореографічної зокрема), формування креативного мислення як життєво необхідної здатності особистості, уміння розпізнавати і творити прекрасне всупереч люті війни, тотальному страху і тривозі є надзвичайно актуальною у цивілізаційних викликах сьогодення. В умовах Четвертої промислової революції (з кінець XX ст.), виявом якої постають мобільні технічні пристрої для обробки, зберігання та отримання інформації, технологічні інновації такі, як штучний інтелект (ШІ), робототехніка, Інтернет речей, автономні, безпілотні транспортні засоби, 3D-друк, нанотехнології, біотехнології тощо, людина може конкурувати із ШІ завдяки здатності естетично-емоційно переживати кожен момент свого існування. Однією із форм вияву цієї здатності є мистецтво у розмаїтті видів, жанрів, виражальних засобів. Саме тому методологія реформування системи освіти в Україні (реалізація Концепції Нової української школи/НУШ з 2016 року) заснована на особистісно орієнтованому, компетентнісному та діяльнісному підходах, які допомагають і тим, хто вчить, і тим, хто вчиться, зосередити увагу не лише на пізнанні навколишнього світу, але й на кращому пізнанні себе.

Про важливість проблеми мистецької освіти дітей та молоді, фахової підготовки педагогів мистецької освітньої галузі, зокрема хореографічної, у загальноєвропейському та планетарному масштабах свідчить низка Всесвітніх конференцій, Самітів, зокрема: у Лісабоні (2006), Сеулі (2010), Вільбад Кройт (Баварія, 2011, 2013), Гонгконг (2012), Париж (2019), Сакраменто (2023) та щорічно в інших містах світу задля популяризації та вирішення питань творчості в освітньому

процесі, художньо-естетичного виховання тощо. В українському освітньому просторі питання професійної хореографічної освіти є важливою педагогічною проблемою, а її вирішення здійснюється у межах особистісно орієнтованої, гуманістичної освітньої парадигми.

Аналіз останніх досліджень. Проблема мистецької освіти, зокрема хореографічної, а також художньо-естетичного виховання були предметом низки досліджень в історії світової та української педагогіки у минулому і сьогоденні. Для розробки проблеми важливо враховувати досвід т.зв. реформаторської педагогіки на межі XIX – XX століть, коли ця проблема вирішувалася на міжгалузевій основі, у настановах формування життєво необхідних умінь і навичок, професійної орієнтації молоді в теорії вільного виховання Е. Кей, М. Монтессорі, Г. Шарельмана, експериментальної педагогіки і психології О. Декролі, Е. Клапареда, педагогіки дії В. Лая, теорії трудової школи та громадського виховання Г. Кершенштайна, теорії нових шкіл та нового виховання, педагогіки прагматизму Д. Дьюї, педагогіки культури В. Дільтея та інших. У дослідженнях З. Борисової, Т. Завгородньої, О. Караманова, Г. Кемінь, С. Стельмах, Б. Ступарика, М. Чепіль та низки інших з'ясовано, що ідеї світової реформаторської педагогіки, зокрема у галицькій педагогіці першої половини XX ст., стали підґрунтям для формування сучасної парадигми мистецької освіти і виховання в Україні. Проблема мистецької освіти вирішується сьогодні у контексті вимог і настанов Стратегії розвитку вищої освіти України до 2032 року, концептуальних положень НУШ. Дослідженню цих аспектів присвячено роботи Н. Бібік, О. Комаровської, Н. Миропольської, С. Ничкало, І. Руденко, В. Сидоренко та інших; збереження традицій та впровадження інновацій для розви-

тку хореографічної культури вивчають О. Бігус, О. Вакуленко, І. Герц, І. Гутник, А. Довганська, Д. Кондратюк, І. Мазур, В. Сосіна та низка інших. Однак фіксуємо недостатнє вирішення проблем сучасної професійної хореографічної освіти, що й обумовило вибір теми нашої статті.

Мета статті: виявити та проаналізувати шляхи і засоби ефективного використання компетентнісного підходу у професійній хореографічній освіті на сучасному етапі. У межах визначеної мети необхідно вирішити такі **завдання:** обґрунтувати зміст компетентнісного підходу у методології сучасної освіти; встановити особливості професійної хореографічної освіти у вищому педагогічному закладі освіти; з'ясувати можливості хореографії щодо формування ключових компетентностей як низки життєво необхідних і професійних здатностей особистості.

Виклад матеріалу. Ключова мета професійної хореографічної освіти у вищому педагогічному закладі полягає у створенні умов для розвитку педагога-хореографа, що, водночас, має компетенції виконавця, педагога та балетмейстера. Для хореографії як сучасного виду мистецтва характерним є знаходження нових можливостей у володінні митцем власним тілом, у створенні нових технік виконання та жанрів у поєднанні слів і танцю, створенні пластичних віршів, хореографічних новел тощо. Ці зміни спонукають хореографа (педагога/виконавця/балетмейстера) до самоосвіти, саморозвитку та самовиховання у систематичному тренуванні для вдосконалення технічних можливостей володіння тілом, умінні розслабляти та напружувати різні групи м'язів, зосереджуватися на музичному супроводі, розвивати такі особистісні риси, як цілеспрямованість, ініціативність, дисциплінованість, витримку, терпіння, вимогливість до себе та інших, а також знання методики викладання хореографії тощо.

Вивчення історії хореографічного мистецтва у процесі професійної підготовки студентів доцільно здійснювати із застосуванням компетентнісного підходу. Як зазначає В. Сидоренко, реалізація компетентнісного підходу в освіті орієнтує пізнавальну діяльність на результат у формі розвинутих компетентностей як здатностей задля успішної самореалізації у професійному та особистому житті, конкурентоздатності на ринку праці, неперервного навчання упродовж життя (Сидоренко, 2018: 2).

Освітні і соціокультурні чинники використання компетентнісного підходу у професійній хореографічній підготовці встановлюємо у контексті європейського простору вищої освіти та, відповідно,

українського. Такими чинниками є глобалізаційні процеси, у яких мистецтво як форма суспільної свідомості репрезентує національну культуру та спільноту; цивілізаційні виклики початку XXI століття, зокрема щодо достатньої компетентності сучасної людини співпрацювати (конкурувати) із штучним інтелектом і мати переваги у здатностях не лише інтелектуально, технічно, а й емоційно виявляти свою людську сутність, ідентичність, переживання буття у художньо-виражальних засобах різних видів мистецтва, перш за все, мовою людського тіла у хореографії. У тяжкі хвилини війни, втрат і потрясінь хореографічне мистецтво у сучасних модерних формах і засобах покликане утверджувати вічні цінності та ідеали краси, істини, добра і свободи.

Глобалізаційні обставини для розвитку сучасної освіти відтворює мета створення єдиного простору вищої освіти у межах ЄС, яка визначена прагненням розширити доступ до її здобуття, підвищенням якості та привабливості європейської вищої освіти, розширенням мобільності студентів та викладачів, а також забезпеченням успішного працевлаштування випускників як наслідок відповідності їхніх компетентностей вимогам ринку праці. Одним із провідних принципів розбудови сучасної вищої освіти є інтернаціоналізація, що корелюється із компетентнісним підходом, відіграє ключову роль у підвищенні якості вищої освіти і, як зазначено у Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки, передбачає поширення діяльності закладів вищої освіти за кордоном, узгодження її з міжнародними процесами реформування вищої освіти і науки та інтегрування кращого міжнародного досвіду та цінностей в освітній процес, наукові дослідження і системи управління (Стратегія розвитку, 2022). Реалізація цього принципу збільшує можливості для навчання і професійного розвитку громадян України за кордоном на умовах еквівалентного обміну з іншими державами.

Формування компетентної особистості як узагальнена мета хореографічної професійної освіти передбачає оволодіння ключовими, базовими компетентностями, які визначено «Рекомендаціями Європейського парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей освіти упродовж життя» (від 18.12.2006) (Нова українська, 2017: 12–15).

Враховуючи концептуальні положення НУШ та програмні вимоги хореографічної професійної освіти в Україні та світі (Нова українська, 2017; Сидоренко, 2018; Стратегія розвитку, 2022; Традиції, 2020; Teaching choreography, 2011), розкри-

емо можливості хореографії щодо формування ключових компетентностей як низки здатностей особистості реалізувати у ситуаціях повсякденного і професійного життя набуті знання, уміння і навички, поведінкові морально-етичні, художньо-естетичні ціннісні настанови, переконання, погляди тощо (див. таблиця 1).

Сучасна парадигма хореографічної (мистецької) професійної освіти, орієнтована на формування і розвиток компетентної мотивованої особистості, заснована на положеннях філософсько-естетичних, наукових, педагогічних теорій і вчень, методологічних підходах і принципах, інноваційних освітніх технологіях, концептуальних положеннях НУШ, створенні модерного освітнього середовища, принципах студентоцентризму, зв'язку освіти і потреб життя (не для ефемерного майбутнього, а «тут-і-зараз») тощо.

Для реалізації компетентнісного підходу у професійній підготовці хореографів важливо поєднувати теоретичні відомості з історії хореографічного мистецтва з персональним досвідом відомих хореографів. Перспективу використання компетентнісного підходу у професійній хореографічній підготовці прослідковуємо в елементах методики хореографа, теоретика танцю, педагога Рудольфа фон Лабана (1879, Словаччина – 1958, Велика Британія), який розробив вчення про рух, нову систему підготовки танцівників, методологію і методику хореографічної лексики, систему запису сучасного танцю, що сприяло розвитку нового напрямку світової танцювальної культури – танцю модерн. Включення біографії і творчості Р. Лабана у програму підготовки фахівців хореографічного мистецтва для потреб мистецької освіти у закладах різного типу допоможе засвоїти базові тех-

Таблиця 1

Можливості хореографії щодо формування ключових компетентностей як низки життєво необхідних і професійних здатностей особистості

1. Спілкування державною мовами (і рідною – у разі відмінності)	засвоєння і доцільне текстове використання термінологічного апарату мистецтвознавства, хореографії, методики її викладання засобами української мови;
2. Спілкування іноземними мовами	здатність іноземною мовою спілкуватися про хореографію як вид мистецтва і форму суспільної свідомості, шукати інформацію в іноземних джерелах про здобутки хореографії, мистецькі новини; розуміння ролі іноземної мови як засобу міжкультурного спілкування у сфері мистецтва, хореографії тощо;
3. Математична грамотність	здатність застосовувати математичні методи під час занять хореографією, для створення та виконання індивідуальних танцювальних елементів, розраховувати зусилля, аналізуючи темп, ритм, співвідношення ваги тіла і руху, його траєкторію тощо;
4. Компетентності у природничих науках і технологіях	організація та здійснення творчих проєктів; виконання хореографічних вправ в умовах природного середовища (технологія танцю модерн), поєднання мистецьких та ІК технологій тощо;
5. Інформаційно-цифрова компетентність	навички використання цифрових пристроїв для навчання техніки рухових хореографічних умінь, майстер-класи, тренінги з різних стилів, жанрів, мистецьких напрямків, сценічних постановок тощо;
6. Уміння навчатися упродовж життя	потреба саморозвитку і самовдосконалення упродовж усього періоду професійної хореографічної діяльності (виконавчої, викладацької тощо);
7. Соціальні і громадянські компетентності	здатність поєднувати індивідуальну хореографічну діяльність та у колективі, досягати успіху і визнання, контролювати свої емоції, виявляти свій талант і переваги, визнавати недоліки тощо;
8. Підприємливість	уміння організувати індивідуальну і групову хореографічну діяльність з розумінням не лише мистецької, а й суспільно значимої, економічної перспективи;
9. Загальнокультурна грамотність	уміння виявляти свій творчий, культурний потенціал через хореографічну діяльність; повага до мистецько-культурної спадщини і цінностей свого та інших народів, почуття національної ідентичності, збереження мистецької традиції, пошук і впровадження інноваційних мистецьких технологій тощо;
10. Екологічна грамотність	усвідомлення можливостей власного тіла, відповідальне ставлення до власного здоров'я та інших людей, дотримання безпекових вимог у виборі реквізиту та аксесуарів, під час репетицій, концертів, вистав тощо.

ніки модерн танцю. Р. Лабан розробив теоретико-методологічну основу для нової хореографічної естетики, систему нотації рухів людського тіла, а також методику для аналізу способів руху. Вчення Р. Лабана про хореографію як поєднання рухів (динамічні, просторові чи темпові) та оволодіння ними розвиває у танцівника просторове мислення, відчуття у танці власної індивідуальності та зв'язку із усією групою танцюючих. Сучасна хореографія, на думку А. Довганської, завдячує теорії і практичному досвіду Р. Лабана звільненню від фізичної (лінійна, технічна послідовність позитур, па, поворотів, стрибків, комбінацій цих елементів) та образної (просторово-площинної) статичності, оскільки ритмічно-динамічна концепція танцю завжди доповнена психологічною мотивацією різноманітних форм танцювального руху (Довганська, 2019).

Методологічна основа і технології підготовки хореографів (виконавців/педагогів/балетмейстерів), розроблена Р. Лабаном, є на сьогодні засадничими у програмах закладів освіти багатьох країн Європи, зокрема для вивчення танцю модерн. Так, у Великій Британії у 70-х роках ХХ ст. організовано роботу Лондонського Центру руху і танцю імені Рудольфа Лабана, який став міжнародним осередком підготовки професійних виконавців сучасного танцю, акторів тощо (Espeland Todd, 2023).

Взірцем танцю модерн є, зокрема, новаторська хореографія, власний стиль руху Тріши Браун (1936–2017), яка була хореографом-реформатором, змінила уявлення про можливості танцю, розширила його рамки. Її хореографія (активна виконавська і постановочна діяльність приблизно в 1960–2012 роках), у висновках низки дослідників, зокрема Єльської танцювальної лабораторії (Yale Dance Lab), містила яскраві ментальні, емоційні та фізичні образи – партитури рухів, які відображають широку джерельну базу: від науки, музики, літератури та образотворчого мистецтва до кінестетичних образів (сприйняття і відтворення інформації за допомогою відчуттів і рухів), породжених власною свідомістю та несвідомою думкою тіла. Хореографія Тріши Браун змінила наше розуміння того, чим може бути танець і

перформанс як ознака індивідуального стилю, а також інноваційні композиційні методи і контекст виконання. Її роботи, особливо у ранній період творчості, були засновані на взаємодії людського тіла та міської архітектури, танцівники виступали на наплавних мостах, на дахах і стінах будинків (з використанням спеціальних аксесуарів), акцентуючи на силі земного тяжіння чи нехтуючи його закони; у творчості 70-х років минулого століття розвивала математичні та геометричні структури у танці, а з 80-х років ставила модерний танець як інтерпретацію тексту класичної музики (Й. Баха, К. Монтеверді, Ж.-Ф. Рамо, С. Шарріно) (The Choreography, 2014). Діяльність Тріши Браун відзначена найпрестижнішими нагородами світу у сфері сучасного танцю, зокрема мисткиня була першою жінкою-хореографом, яка у 1991 році отримала MacArthur Fellows Program – стипендію Фонду Мак-Артура («Нагорода для геніїв» / «Genius Award») (Стипендія, 2024).

Висновки. Мистецько-хореографічна професійна освіта у сучасній Україні розвивається з урахуванням соціокультурного контексту, національних традицій та світових інноваційних тенденцій як відповідь на цивілізаційні виклики для збереження людяності та духовності, протистояння загрозам технізації та роботизації простору життєвого світу сучасної людини. Використання компетентнісного підходу у хореографічній професійній освіті, окрім формування суто спеціальних здатностей студентів, розуміння закономірностей культурно-історичного розвитку хореографії, відкриває перспективу міжкультурної комунікації у полікультурному просторі глобалізованого світу засобами хореографічного мистецтва, зокрема танцю модерн. Професійна хореографічна освіта та творча (виконавча, постановочна, викладацька) діяльність реалізує можливості щодо формування ключових компетентностей, задекларованих Стратегією розвитку вищої освіти до 2032 року та освітньою реформою НУШ. Перспективою подальших досліджень є аналіз методичного забезпечення хореографічної освіти в єдності використання традиційних та інноваційних мистецьких технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Довганська А. Рудольф Лабан – видатний теоретик сучасного хореографічного мистецтва. Львів, 2019. URL: [https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/23988/1/Л5-Сучасний\(4%20год\).pdf](https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/23988/1/Л5-Сучасний(4%20год).pdf)
2. Нова українська школа: порадник для вчителя. Під заг. ред. Бібік Н. М. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
3. Сидоренко В.В. Концептуальні засади Нової української школи: ключові компетентності, ціннісні орієнтири, освітні результати. Методист. № 5. 2018. С. 1–21. URL: https://lib.iitta.gov.ua/710778/1/Стаття_Сидоренко_Рубрика%20методист.pdf

4. Стипендія Мак-Артура. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Стипендія_Мак-Артура
5. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-vishchoyi-osviti-v-ukrayini-na-20222032-roki-286->
6. Традиції та новації в хореографічній культурі (до 50-річчя кафедри хореографії Київського національного університету культури і мистецтв: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 25 квітня 2020 р. Київ: КНУКіМ, 2020. 122 с.
7. Espeland Todd. Laban advanced characterization. 2023. URL: <https://www.theatrefolk.com/blog/the-eight-efforts-laban-movement/>
8. Teaching choreography in higher education: a process continuum model. URL: https://www.academia.edu/30685070/Teaching_choreography_in_higher_education_a_process_continuum_model
9. The Choreography of Trisha Brown. 2014. URL: https://yaledancelab-yale-edu.translate.goog/projects/choreography-trisha-brown?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc

REFERENCES

1. Dovhanska A. (2019) Rudolf Laban – vydatnyi teoretyk suchasnoho khoreohrafichnoho mystetstva. [Rudolf Laban is an outstanding theoretician of modern choreographic art] Lviv, URL: [https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/23988/1/L5-Suchasnyi\(4%20hod\).pdf](https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/23988/1/L5-Suchasnyi(4%20hod).pdf) [in Ukrainian].
2. Nova ukrainska shkola: poradyk dlia vchytelia (2017) [The new Ukrainian school: a teacher's guide]. Pid zah. red. Bibik N. M. Kyiv: TOV «Vydavnychi dim «Pleiady», 206 s. [in Ukrainian].
3. Sydorenko V.V. (2018) Kontseptualni zasady Novoi ukrainskoi shkoly: kliuchovi kompetentnosti, tsinnisni oriientyry, osviti rezultaty. [Conceptual foundations of the New Ukrainian School: key competencies, value orientations, educational results]. Metodyst. № 5. S. 4–21. URL: https://lib.iitta.gov.ua/710778/1/Stattia_Sydorenko_Rubryka%20metodyst.pdf [in Ukrainian].
4. Stypendiia Mak-Artura. [MacArthur Fellowship]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Stypendiia_Mak-Artura. [in Ukrainian].
5. Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022 – 2032 roky. [Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2022-2032]. Skhvaleno rozporiazhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 liutoho 2022 r. № 286-r. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-vishchoyi-osviti-v-ukrayini-na-20222032-roki-286->. [in Ukrainian].
6. Tradytsii ta novatsii v khoreohrafichnii kulturi (do 50-richchia kafedry khoreohrafii Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv : zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. [Traditions and innovations in choreographic culture (to the 50th anniversary of the Department of Choreography of the Kyiv National University of Culture and Arts: collection of materials of the International Scientific and Practical Conference]. Kyiv, 25 kvitnia 2020 r. Kyiv : KNUKiM, 2020. 122 s. [in Ukrainian].
7. Espeland Todd. Laban advanced characterization. (2023) URL: <https://www.theatrefolk.com/blog/the-eight-efforts-laban-movement/>.
8. Teaching choreography in higher education: a process continuum model. URL: https://www.academia.edu/30685070/Teaching_choreography_in_higher_education_a_process_continuum_model.
9. The Choreography of Trisha Brown. (2014) URL: https://yaledancelab-yale-edu.translate.goog/projects/choreography-trisha-brown?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc.